

ВІДГУК

офіційного опонента кандидата юридичних наук, доцента
Волошкевича Геннадія Андрійовича на дисертаційне дослідження
Каненберг-Сандул Оксани Констянтинівни
„ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІСТІВ НА ПІВДНІ
УКРАЇНИ (кінець XVIII ст. – 1917 р.)”, представлену на здобуття наукового
ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12. 00. 01 – теорія та
історія держави і права, історія політичних та правових учень.

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Дисертаційне дослідження О.К. Каненберг-Сандул присвячене важливій та маловивченій науковій проблемі – правовому становищу німецьких колоністів Півдня України наприкінці XVIII – на початку XX ст. Слід зазначити, що для сучасної вітчизняної історичної науки характерною є тенденція збільшення уваги до дослідження історії різноманітних національно-етнічних спільнот. За останні півтора десятиліття створено цілий ряд наукових праць, що розкривають широкий комплекс питань історії розвитку німецької, польської, вірменської, єврейської та інших національних громад, які проживали на землях Наддніпрянської України. Такий сплеск цікавості до означеної проблеми не є випадковим, адже саме національне питання на сучасному етапі є однією з провідних тем, що обговорюється, як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Останні події в Європі засвідчують, що національне питання, нібито зняте з повістки денної, знову набуває своєї ваги внаслідок збільшення кількості емігрантів з інших куточків світу та зіткненням різних культурних цінностей носіями яких виступають переселенці. Вже сьогодні ми можемо констатувати кризу старої моделі міжнаціональних відносин на європейському континенті, яка з однієї сторони призвела до посилення протистояння між різними національними групами, а з іншої спричинила

послаблення демократичних політичних сил та обумовила зріст популярності правих партій.

За таких обставин, ключовим завданням на сьогодні є пошуку консенсусу між представниками національних меншин, які прагнуть до реалізації та захисту прав і свобод передбачених міжнародними актами і національним законодавством, та державою, що прагне проводити політику у відповідності до потреб та інтересів домінуючих національних груп.

Сучасні події та дискусії, які розгорнулися навколо нової редакції Закону України «Про освіту», свідчать, що проблема правового статусу національних меншин в Україні є далекою від свого вирішення і потребує проведення виваженої і поміркованої політики, як зі сторони держави, так і лідерів національних груп, що проживають на українських землях. Досягнення національної злагоди в державі, яка є необхідною запорукою у її розвитку, неможлива без врахування накопиченого історичного досвіду у сфері регулювання взаємовідносин за участю національних меншин. Одним із важливих аспектів цього вивчення повинно стати питання правового статусу національних меншин на різних етапах розвитку українських земель, врахування досягнень та прорахунків у сфері закріплення та реалізації прав, свобод і обов'язків національних меншин, з подальшим застосуванням отриманих знань в сучасному українському законодавстві та національній політиці.

З урахуванням усього вищезазначеного можна зробити висновок, що обрана проблематика дисертаційного дослідження О.К. Канєнберг-Сандул є актуальною і має не лише важливе науково-теоретичне, але й практичне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами та темами. Доцільність дослідження правового становища національних меншин у дореволюційний період також знаходить аргументацію в її взаємопов'язаності з проблематикою

наукового проекту визнаного пріоритетним для вивчення кафедрою історії держави і права Одеської національної юридичної академії «Історичні традиції у правовому розвитку України».

Ступінь обґрунтованості наукових положень висновків та рекомендацій.
Дисертаційне дослідження О.К. Каненберг-Сандул подане на рецензування характеризується систем підходом до визначеного предмету дослідження.

Структура кандидатської дисертації цілком логічна і відповідає поставленим завданням наукового дослідження. Логічна побудова дисертації свідчить про обізнаність здобувача з історичним матеріалом. У всіх розділах дисертант намагається давати власну оцінку й коментарі, що свідчить про наукову спроможність самостійного опрацювання непростой теми.

Результати дисертаційного дослідження О.К. Каненберг-Сандул є переважно обґрунтованими, оскільки вони ґрунтуються на комплексному аналізові різноманітних за видовою ознакою першоджерел, а також опрацювання широкого кола наукової літератури.

Теоретичну основу дисертації становлять опубліковані результати досліджень вітчизняних та зарубіжних правознавців у галузі історії держави і права.

Джерельною базою дисертаційного дослідження є, насамперед, різноманітні законодавчі та відомчі нормативні акти, які регламентували діяльність національних меншин на теренах Російської імперії, опубліковані статистичні матеріали та матеріали періодичної преси. Безумовно, також на користь дисертанта говорить залучення й архівних матеріалів, що перебували у фондах південноукраїнських архівів. На основі аналізу широкого комплексу документів діловодства державних органів управління колоніями, органів місцевого самоврядування, а також інших інституцій, дисертантці вдається охарактеризувати умови, специфіку та ступінь реалізації правових норм, що визначали правовий статус німецьких колоністів Півдня України.

В результаті опрацювання першоджерел до наукового обігу введено ряд документів, які дають уявлення про різноманітні історико-правові аспекти становища німецьких громад, які проживали на землях Південної України. Оригінальна методологія дослідження підтверджує достовірність наукових положень та висновків, сформульованих в дисертації. Не викликає принципових заперечень і пропозиції зроблені дисертанткою, щодо практичної реалізації окремих положень дисертації в сучасній правотворчій та правозастосовній практиці, які логічно взаємопов'язані з матеріалами наведеними в ході дисертаційного дослідження та отриманими висновками.

Методологічна база дослідження. Методологічною базою дослідження є теорія наукового пізнання соціально-правових явищ, сучасні уявлення історико-правової науки про державу та право. Комплексне використання різноманітних методів наукового дослідження (формально-юридичний, метод аналізу і синтезу, індукції і дедукції, порівняльного аналізу тощо) дозволило авторові виконати головні завдання, що поставали перед ним: визначити правовий статус німецьких колоністів Півдня України наприкінці XVIII – на початку XX ст, охарактеризувати механізм і форми державно-правового регулювання життєдіяльності переселенців, виявити основні принципи державної політики щодо національних меншин та проаналізувати її еволюцію в досліджуваний період тощо.

Найбільш уживаним у дослідженні є історико-правовий метод, який дозволяє адекватно розв'язати поставлені завдання, зокрема з'ясувати історичні умови становлення та розвитку законодавства про правовий статус колоністів, охарактеризувати фактори, що спричинили еволюцію державної політики у «німецькому питанні», визначити наслідки проведених реформ тощо.

Формально-юридичний метод дослідження дозволив з'ясувати правову реальність в окреслених просторових і часових параметрах, розкрити вплив на неї загальносоціальних факторів. Особливо перспективним, на наш погляд,

виглядає комплексне застосування в роботі компаративістського та соціологічних методів, коли шляхом порівняльного аналізу правореалізаційної практики дослідниця не лише встановлює відмінності між закріпленими в нормативно-правових актах положеннями та їх реалізацією на практиці, але й досліджує специфіку реалізації правових норм різними групами німецьких колоністів та у різні історичні періоди.

З огляду на комплексний характер теми, її тісний зв'язок із питаннями історії, економіки, соціальної психології, у роботі застосовано й певні міждисциплінарні підходи, базовані на використанні окремих даних та методик названих вище наук. Це забезпечило вищий рівень повноти й багатогранності вивчення основних аспектів проблеми.

Наукова новизна й практична значущість одержаних результатів також не викликає сумнівів. Слід погодитися з тим, що дисертація є першим комплексним історико-правовим дослідженням правового регулювання життя німецьких колоністів на землях Південної України у дореволюційний період. Проведений дисертанткою аналіз наявних наукових досліджень дозволяє говорити, що попри значну зацікавленість історією іноземної колонізації Південної України, основна частина досліджень носить суто історичний характер, досліджуючи питання соціально-економічного, політичного чи культурного розвитку іноземних переселенців. Натомість, правові аспекти колонізації, а також особливості правового статусу іноземних колоністів в наукових роботах представлені фрагментарно і не становлять єдиного комплексного дослідження.

Результати дослідження мають не лише наукове, але й практичне значення. Зокрема, викладені у дисертації положення про принципи, форми, методи державної політики в галузі національного питання; механізми правового регулювання основних сфер життєдіяльності національних меншин, можуть

бути використані у процесі вдосконалення законодавства України у цій сфері, та у визначенні тенденцій його розвитку на майбутнє.

Крім того, положення дисертації можуть бути використані при читанні лекцій та проведенні практичних занять з курсів „Історія держави і права зарубіжних країн”, „Історія держави і права України”, спецкурсів, а також у процесі підготовки навчальної та навчально-методичної літератури з відповідної проблематики.

Оцінка змісту дисертації. Структура та зміст дисертаційного дослідження обумовлені поставленою метою та дослідницькими завданнями. В дисертації в логічній послідовності розкрито основні аспекти теми, зроблено відповідні висновки та надано рекомендації.

1. Необхідно відзначити якісно проведений дисертанткою аналіз історіографії проблематики дослідження, в ході якого вдалося виокремити напрямки та зміст проведених на попередніх етапах досліджень з історії іноземної колонізації південноукраїнських земель, охарактеризувати існуючі на сьогодні малодосліджені питання у сфері правового регулювання відносин за участю німецьких колоністів, а також окреслити подальші напрями наукової роботи (підрозділ 1.1. дис.).

2. Дисертанткою розглянуто проблему міжконфесійних відносин колоністів, держави та православної церкви, а також охарактеризовано форми та способи реалізації релігійних прав і свобод. Офіційний опонент погоджується з висновком О.К.Каненберг-Сандул, що необхідність залучення колоністів з регіонів Європи, яким була притаманна строката конфесійна палітра, мало наслідком визнання за переселенцями права на сповідання власної віри та проведення політики релігійної терпимості. Водночас, як справедливо зауважує дисертантка, поступки у релігійному питанні не означали відмову від ідеї главенства православної релігії та церкви, тож за обсягом релігійних прав і свобод представники інославних конфесій поступалися православному

населенню.

Важливим для розуміння політики держави у релігійному питанні є проведене дисертанткою дослідження щодо зловживання німецькими священиками наданими їм правами та проведення, всупереч заборонам, місіонерської роботи на землях Південної України. Офіційний опонент погоджується з висновком дисертантки, що наступ царського уряду на релігійні права і свободи колоністів став відповіддю на прояви прозелетизму зі сторони їхніх конфесій (підрозділ 1.2. дис.).

3. О.К.Каненберг-Сандул проведений ретельний аналіз культурних прав і свобод німецьких колоністів, визначено їх основний зміст та форми реалізації. Застосування порівняльно-правового методу дало змогу автору виявити, порівняти та дати відповідну оцінку заходам царського уряду щодо створення умов, необхідних для збереження та розвитку німецьким колоністам Південної України власної культури і мови, звичаїв та традицій. Заслуговує на увагу спроба дисертантки дослідити проблемні питання реалізації права на освіту та використання власної мови в умовах становлення та розвитку німецьких колоній на перших етапах їх існування. Не викликає заперечень зроблені дисертанткою висновки, що на перших етапах розвитку колоній культурні права та свободи носили частково декларативний характер, оскільки їх втілення в життя залежало від наявних матеріальних ресурсів. Натомість, основний акцент з боку держави в першу чергу робився на забезпечення господарського розвитку колоній, в той час як культурно-освітня сфера фінансувалася, як самими колоністами, так і державою за залишковим принципом.

В дисертації проведений аналіз розгортання конфлікту між нащадками колоністів та царським урядом в освітньо-мовному питанні, охарактеризовано причини загострення відносин, проведений аналіз процесу одержавлення системи закладів освіти колоністів та висвітлені заходи царського уряду щодо більш широкого використання російської мови у німецьких колоніях.

Також, заслуговує увагу прагнення автора розширити предмет наукового дослідження включивши до свого аналізу і проблеми правового регулювання та адміністративно-правових умов діяльності громадських організацій, друкарень, бібліотек та інших культурно-освітніх установ утворених нащадками колоністів з метою реалізації наданих їм прав і свобод та збереження власної національної ідентичності (підрозділ 1.3. дис.).

4. До здобутків дисертантки варто віднести і аналіз економічного становища німецьких громад та їх ролі у господарстві Південної України. Відзначено, що політика царського уряду в справі забезпечення економічних прав представників німецьких колоністів носила ліберальний характер, в окремих випадках навіть протекціоністський характер, і створювала їм сприятливі умови для зайняття господарською діяльністю. Офіційний опонент погоджується з думкою дисертантки, що у порівнянні з колоністами з внутрішніх регіонів Російської імперії, а також низкою груп іноземних колоністів, вихідцям з німецьких земель були надані більш широкі права та привілеї, насамперед у сфері землеволодіння та землекористування. Аргументованим виглядає зауваження автора про те, що означена регіональна відмінність буда детермінована матеріальним становищем та важливою роллю, яку відводив царський уряд представникам німецької громади у колонізації південноукраїнських земель.

Не викликає принципів заперечень і позиція автора щодо причин та наслідків прийняття «ліквідаційних законів» у період Першої світової війни, насамперед у питанні взаємозв'язку між привілейованим становищем німецького землеволодіння на Півдні України, та посиленні соціальної напруги і економічних протиріч між нащадками колоністів та місцевим дворянством і селянством. Офіційний опонент погоджується з думкою, що військові дії зумовили прийняття популістських рішень в земельному питанні, які неправомірно обмежили право власності на землю німецького населення та

мали шкідливі наслідки для господарських відносин у регіоні (підрозділ 2.1. та 2.2. дис.).

5. В частині роботи присвяченій обов'язкам колоністів дисертантка зосереджується на аналізові особливостей виконання військового обов'язку німецькими колоністами. Офіційний опонент погоджується з оцінкою дисертантки щодо першочергової важливості для представників менонітських громад звільнення від проходження військової служби, та другорядним значенням цього привілею для представників німецького населення з інших конфесій. Заслуговує на увагу проведений О.К. Канєнберг-Сандул історико-правовий аналіз еволюції державної політики у питанні залучення колоністів до військової служби, а також зроблені нею висновки щодо впливу внутрішніх та зовнішніх факторів на зміст законодавства у цій сфері (підрозділ 2.3. дис.).

6. Важливе значення має досить вдало зроблений дисертанткою комплексний аналіз участі представників німецьких колоністів в органах міського самоврядування. В першу чергу, дослідниця аналізує малодосліджене на сьогоднішній день питання становлення системи та адміністративно-правовим і соціально-економічним умовам функціонування органів самоврядування колоністів. У дисертаційній роботі визначені основні види органів самоуправління німецьких колоній, охарактеризовано внутрішній склад та функції цих органів, прослідковано їх еволюцію в контексті змін у національній політиці царського уряду. Загалом, дисертантка схиляється до критичної оцінки адміністративно-правових умов розвитку самоуправління всередині німецьких громад, що обумовлено, з її погляду, прагнення російського царату до асиміляції представників національних меншин та централізаторською суттю політики держави спрямовану на встановлені жорсткого контролю за діяльністю цих органів (підрозділ 3.2. дис.).

Робота містить продумані й логічні висновки, як щодо кожного розділу, так і дисертації в цілому. Вони кореспондуються з поставленими на підставі мети

задачами дослідження, положеннями його новизни. Отримані результати являються самостійними і заслуговують позитивної оцінки, так як обґрунтованість та достовірність отриманих у роботі наукових результатів, висновків і рекомендацій базується на коректному використанні методів та принципів історичних досліджень, на залученні широкої джерельної бази.

Апробація результатів роботи здійснювалась у порядку визначеному законодавством України. Загальну концепцію дослідження відображено в доповідях і повідомленнях на міжнародних та всеукраїнських конференціях. Тематика та зміст повідомлень свідчать, що вони охоплюють основну частину дисертаційного дослідження та містять положення і висновки, що можуть бути предметом обговорення та дискусії науковців.

Дисертація оформлена відповідно до вимог МОН України до кваліфікаційних наукових праць такого рівня, її основні положення і висновки з достатньою повнотою відображені у сімнадцяти наукових статтях, шість з яких – у фахових з юридичних наук виданнях.

Зауваження й дискусійні положення дисертаційної роботи. Відзначаючи безсумнівну новизну, актуальність і високий науковий рівень представленої дисертації, існує необхідність звернутися до зауважень, що можуть бути використані для подальшого розгортання наукових досліджень, присвячених проблемним питанням міжнаціональних відносин у суспільстві, державному та правовому будівництві в Україні.

Зокрема, в дисертації О.К. Каненберг-Сандул, міститься ряд положень, які є дискусійними, або потребують додаткової аргументації, з метою остаточного доведення висунутих висновків.

1. Попри окреслення хронологічних меж предмету дисертаційного дослідження у назві роботи – кінець XVIII – поч. XX ст. дослідження містить матеріал, який виходить за межі. Так, у підрозділі 1.2., 2.1, 2.3. здійснюється аналіз державної політики у національному питанні та визначаються

особливості правового статусу колоністів в кінці XVII – XVIII ст. Це не можна вважати серйозним недоліком, за умови, що дисертантка в ході публічного захисту обґрунтує необхідність розширення меж хронологічного дослідження.

2. Дисертанткою цілком слушно піднімається питання про необхідність дослідження системи гарантій прав і свобод німецьких колоністів та встановлення ступеня їх ефективності (с. 22 дис.). У зв'язку з цим, в дисертації значна увага приділена не лише формально-юридичному аналізу змісту правового статусу німецьких колоністів, але й висвітленню засобів забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав німецьких колоністів на Півдні України. Водночас, у висновках відсутні узагальнення О.К. Кансенберг-Сандул щодо структури системи гарантій прав німецьких колоністів у XVIII – поч. XX ст., її еволюції в досліджуваний період, а також не виокремлено її основні складові елементи. Зважаючи на важливість вищезначених питань для повноцінного розкриття заявленої теми дисертаційного дослідження, під час публічного захисту дисертаційної роботи необхідно здійснити відповідні узагальнення та визначити ступінь ефективності закріплених гарантій.

3. В роботі дисертантка послідовно відстоює позицію, що звуження прав і свобод німецьких колоністів стало наслідком переорієнтації національної політики царського уряду під впливом домінувавших у політичних колах консервативних настроїв та було спрямовано на асиміляцію і русифікацію німецького населення. Подібний підхід, як доводить зміст цієї роботи, а також досліджень інших науковців присвячених становищу національних меншин в Російській імперії, частково є обґрунтованим, оскільки національна політика царської Росії дійсно носила дискримінаційний характер. Водночас, на наш погляд варто було б приділити увагу і тим факторам, які об'єктивно зумовлювали потребу скасування чи обмеження наданих німецьким колоністам привілеїв, а також розглянути питання зловживання іноземними колоністами своїми правами і свободами. Тим паче, в самій роботі, дисертантка відзначає

факти зловживання переселенцями своїми правами і завдання внаслідок цього шкоди інтересам інших осіб чи держави (с. 57, 80, 105 дис. та інші).

4. В контексті попереднього зауваження сформульоване наступне побажання. Загалом підтримуючи позицію дисертантки щодо аналізу нею стану реалізації права на використання рідної мови в освітньому процесі, слід уточнити певні тези та положення, які потребують розгорнутого тлумачення. В роботі дисертантка критично оцінює заходи царського уряду пов'язані з уніфікацією системи управління навчальними закладами колоністів та впровадженням в навчальний процес російської мови. Серед ключових факторів зумовивших переорієнтацію політики царського уряду в мовному питанні визначається імперська політика русифікації (с.80, 84 дис.). Не заперечуючи проти намірів царського уряду здійснити асиміляцію національних меншин, водночас, на наш погляд, варто було б звернути увагу і на недоліки німецької національної моделі освіти реалізованої у колоністських школах: відсутність єдиних навчальних планів, системи добору та контролю викладачів, належний ступінь вивчення державної мови тощо.

5. Дослідження автора безсумнівно виграло б, якби в ньому знайшли відображення окремі питання зв'язані з правовим становищем німецьких колоністів на Півдні України. Зокрема, значна увага в дослідженні приділена політичним правам німецьких колоністів, однак основний акцент був зроблений на вивченні їх діяльності на низовому рівні самоуправління – сільських громадах (підр. 3.2 дисер). Натомість, поза увагою залишилися питання участі колоністів у діяльності земських та міських органів самоуправління Південної України. Зважаючи на той факт, що в своєму дисертаційному дослідженні О.К. Каненберг-Сандул протиставляє інтереси земств та німецьких громад (с. 117 дис.) виникає враження, що колоністи були позбавлені можливості брати участь у роботі цих органів. Однак, подібний висновок був би хибним, позаяк дослідження І.П.Задерейчука, А.А. Задерейчука та інших науковців переконливо доводять, що

нащадки німецьких колоністів приймали активну роль у формуванні та діяльності земських органів, а самі земства сприяли реалізації культурно-освітніх та економічних прав і свобод колоністів.

6. В ході дослідження О.К. Каненберг-Сандул неодноразово підкреслює, що серед чинників, які сприяли успішному процесу колонізації та реалізації колоністами наданих прав і свобод, важливу роль відіграв фактор належного фінансового забезпечення німецьких колоністів (с. 152, 217, 224 дис.). Водночас, у тексті наданої на рецензування дисертації повною мірою зміст та складові елементи поняття «фінансове забезпечення» залишається нерозкритим. В одних випадках О.К.Каненберг-Сандул трактує його, як цілеспрямовану діяльність держави спрямовану на підтримку колоністів шляхом виділення відповідних коштів, в інших – як широкий комплекс заходів фінансового характеру, що включав в себе як прямі дотації з державного бюджету, так і різноманітні пільги надані колоністам в сфері оподаткування, кредитування тощо. Крім того, потребує додаткової аргументації висновок дисертантки щодо «належного» фінансового забезпечення, адже у самій роботі неодноразово наголошується, що на першому етапі колонізації ряд прав і свобод колоністів носили формальний характер через відсутність державних фінансових гарантій (с.5, 50, 68 дис.).

Тим не менше, зазначені критичні зауваження та побажання носять дискусійний характер та не впливають на загальну позитивну оцінку даного дисертаційного дослідження, наукової новизни і обґрунтованості переважної більшості його положень і висновків.

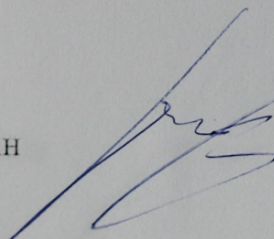
Загальний висновок по дисертації. Таким чином, дисертація Каненберг-Сандул Оксани Констянтинівни на тему: "„Правове становище німецьких колоністів на Півдні України (кінець XVIII ст. – 1917р.)", представлена на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень, є самостійним, оригінальним, комплексним дослідженням, у якому отримані нові науково

обґрунтовані теоретичні результати, має важливе наукове та практичне значення, відзначається завершеністю і відповідає вимогам вимогам МОН України до кваліфікаційних наукових праць такого рівня, а також п.п. 9, 11, 12 «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою КМ України від 24 липня 2013 року № 567. Все це дає підставу вважати, що **Канєнберг-Сандул Оксана** **Константинівна** заслуговує присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент,

кандидат юридичних наук, доцент

кафедри державно-правових дисциплін

Г.А. Волошкевич

Підпис засвідчую

Проректор з наукової, інноваційної

та міжнародної діяльності

Черкаського національного університету

ім. Богдана Хмельницького,

д.і.н., професор

С.В.Корновенко